

En mörkrets gärning

I december 1875 överfölls och dödades Göra Margeta Jönsdotter från Bråmåbo under ofattbart brutala omständigheter vid ett besök hos Föreningshandlaren på Sollerön. Händelseförloppet är delvis höljt i dunkel och det är ett mysterium varför inte gärningen kommit till det dåtida rättsväsendets kännedom.

Under senare delen av 1800-talet hade flera handlare etablerat sig på Sollerön. Vid denna tid fanns inga restriktioner beträffande rusdryckshandlingen. Det var vanligt att handlarna jämsides med den sedvanliga handeln med dagligvaror även sålde rusdrycker som vin och brännvin. De inrättade en slags ”vinstugor” i affären. Där förekom servering och köp av rusdrycker. Vid denna tid låg det i sakens natur att denna hantering gynnade affärerna när kunderna hade ”smorts” med några supar. Det fanns berättelser om bönder som begett sig till handlaren för att köpa förmödenheter till familjen men de kom inte hem på hela dagen utan blev sittande i handlarnas vinstuga. De återvände hem först vid kvällningen och då utan mat till hustru och barn. Hela hushållskassan hade gått åt till brännvin. Det var även ett känt faktum att handlarna bedrev en slags låneverksamhet. De lånade ut kontanter till höga räntor. Men det var även vanligt att folk fick handla på kredit och efter en tid krävdes skulderna in, ofta till höga ockerräntor. I många fall kunde det gå så långt att det gick ända till utmätning av fast egendom, d.v.s. gårdar eller skogsskiften. Handlarnas verksamhet kunde alltså i många fall betraktas som ganska suspekt och således inte alltid en tillgång för bygdens folk.

Göra Margit, som hon allmänt kallades på Sollerön, var född den 11 februari 1837 i Bodarna och hette då Stor Margeta Jönsdotter. Hennes far var Stor Jöns Nilsson från Sturnissgard i Bodarna. Vid 18 års ålder gifte hon sig med Rull Göran Olsson i Rot hagen och de bosatte sig i Bråmåbo i en stuga inte långt från Karlsullgården d.v.s. i våra dagar strax öster om vägen vid Ryssgården. I äktenskapet födde Margeta fem barn. Äldst var Jöns född 1858, sedan kom Olof 1861, Göran 1865, Karin 1868

och yngst var Anders född 1872. Stora barnkullar var ingen ovanlighet denna tid men det var under sådana omständigheter knapert och mycket slitsamt för bägge föräldrarna.

En stor tragedi som fick allvarliga följder för Margeta och barnen inträffade den 13 januari 1873, då fadern Rull Göran Olsson avled endast 41 år gammal. Som dödsorsak angavs ”bröstfeber”, troligen efter det att han insjuknat i lunginflammation. Margeta stod då ensam med sina fem minderåriga barn.

Den 15 december, således strax före julen 1875, rådde ganska normalt vinterväder. Enligt SMHI var det molnigt och snöfall och temperaturen gick ned till minus 9. Margeta fick då ett kravbrev från Föreningsbudi vid kyrkan. Av detta brev framgick att hon där var skyldig en summa pengar. Summan skulle betalas inom en viss tid. Föreningsbudi fanns omedelbart väster om kyrkan och drevs av Sol Lars Jonsson - en hemmansägare som slagit sig på handel. Läget framför kyrkan var förmånligt i konkurrensen med andra, framför allt Oskar Schollin från Mora som också hade handelsbod i närheten. (Se Sool-Öen 1989 där Håll Nils Matsson utförligt berättar om lanthandlarna på Sollerön).

Sollerön i slutet på 1800-talet, som miljön såg ut ”upå Båkkan”, ungefär vid den tiden då dramat med Göra Margeta utspelade sig. Fotot är taget av en okänd fotograf från kyrktornet och visar bl.a. Melinshuset. I detta hus fanns också handelsbod och vinstuga. I mitten finns Lövgård med ”Trint-lad” samt Hagmansgård och delar av Ållasgård. Föreningsbudi fanns omedelbart till höger utanför denna bild.

Margeta visste att hon inte hade någon skuld till handlaren. Hon tog därför Karin och Anders med sig och begav sig till affären för att klara upp misstaget. Karin var då 7 år och minstingen Anders 3 år. När Margeta kom in i affären visade det sig att i vinstugan satt tre berusade män och pokulerade. Hon blev bjuden på kaffe av de tre. Intet ont anande tackade hon ja men hon tyckte att kaffet smakade konstigt. Hon uppmanades dock att dricka upp det hon bjudits på. Om det var en eller flera koppar hon drack är okänt. Efter det att hon druckit sitt kaffe, hade hon börjat känna sig konstig och blev omtöcknad. Det kan inte helt uteslutas att hon blev förgiftad med ”Merkurum”, d.v.s. arsenik som var vanligt förekommande medel i samband med hästaffärer. En nypa av pulvret piggade upp hästarna och gav därmed ett bättre intryck på en eventuell köpare. Självfallet hade en nypa vida kraftigare effekt på en människa. Karlarna kan mycket väl ha hållt i en dos pulver i kaffet som Margeta bjöds på.

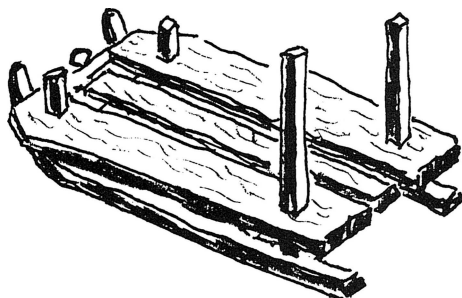
De tre männen tog fatt i Margeta och förde ut henne från affären och bort till en lada som fanns i närheten, troligen ett förråd för affärens varor. Hon spjånade emot men måste ge sig för övermakten. Margeta fördes in i ladan av de tre varefter de stängde porten inifrån. Hon lär ha ropat till de två barnen att springa därifrån. De blev dock stående utanför ladan. Där fick de höra sin mor ropa och jämra sig. Trots att de bultade på dörren släpptes de inte in.

Inne i ladan utspelades ett illdåd. Det är troligt att Karin där blev våldtagen av de tre berusade karlarna och hennes rop på hjälp tystnade snart. Ett tänkbart händelseförlopp kan ha varit att de tre männen hjälptes åt att hålla fast Margeta medan de en efter en våldförde sig på henne. Margetas rop på hjälp tystades hårdhänt, troligen genom att någon täppte till hennes mun och näsa. Margeta blev med största sannolikhet kvävd av den hårdhänta behandling hon utsattes för. En eventuell förgiftning kan ha bidragit till att hon tystnade. Sedan de tre insett att hon var livlös, försökte de få liv i henne genom att slå med ”grålägggar” d.v.s. granrisruskor. Då hon inte visade några livstecken, fick de fatt på en kälke - en s.k. ”vatutjok” - och lade Margeta på kälken för att dra henne tillbaka mot Bråmåbo. De bägge barnen fick gå bakom kälken under färden. Karin fick en hotfull anmaning av männen att om hon vågade tala om för någon vad som hänt, då skulle de göra likadant med henne.

På vägen mot Bråmåbo stannade de tre berusade karlarna vid Masandersgården där det fanns en brunn vid sidan av vägen. Där hinkade de upp vatten som de hällde över den livlösa kvinnan på kälken i ett försök att återuppliva henne. Även detta misslyckades. Hon hade inte visat några livstecken sedan de vistats i ladan vid handlaren och var med största sannolikhet död redan där. När de kommit hem till Margetas gård i Bråmåbo, drog de kälken med den livlösa Margeta in i vedboden och där lämnade de henne åt sitt öde. Barnen fick klara sig bäst de kunde.

Familjens närmaste släktingar fick sedan ta rätt på den döda och ordna med svepning och begravning. De kläder som Margeta haft på sig vid händelsen försvann på okänt sätt. Det är dock fullt möjligt att de släktingar som ordnade med begravningen ansåg att kläderna var smutsiga eller präglade av hennes tragiska död och att de därför skaffade undan dem eller brände dem. Det finns berättelser om att släktingarna kastade ned kläderna i en torrlagd brunn.

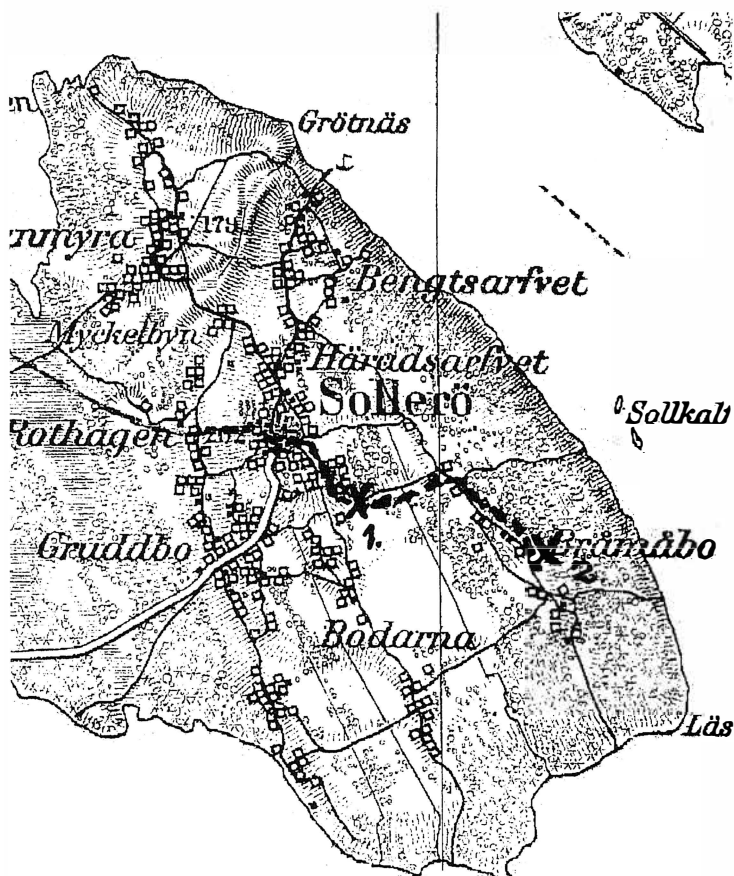
Andra uppgifter i bygden efter händelsen gör gällande att handlanden hade kommit efter Margeta och slagit ihjäl henne med en yxa. Det finns dock inget belägg för att detta skulle vara sant. Ej heller att de tre berusade männen skulle ha kastat ner Margeta i brunnen och att hon dränkts där. Även något av barnen skulle ha blivit ihjälslaget. Även en del andra orelevanta detaljer om dådet ingick i berättelserna. Dessa får nog hänföras till en del av de överdrifter och osanningar som florerar efter tragiska händelser.

Teckningen visar en s.k. "vatutjok" som Göra Margeta drogs på. Sådana kärlar användes förr framför allt för transport av vattensåar till kreaturen vintertid.

Margeta var 38 år när hon dödades. De fem barnen åtskildes sedan de blivit föräldralösa inom loppet av knappt två år. Till en början fick de bo hos släktingar. Både Jöns, Olof och Anders emigrerade sedan till Amerika i slutet av 1800-talet under de hektiska emigrationsåren. Olof var 22 år när han åkte till USA år 1883 medan Jöns följde efter 1887. Han var då 29 år. Yngste sonen Anders följde efter påföljande år när han bara var 16 år. Han hade kroppskrafter av ansevärda mått men lär ha "blivit från förståndet" och tagits in på mentalsjukhus efter en tid. Deras vidare öden i USA är inte kända.

Mellansonen Göran bodde hos sin faster Rull Margit i Bondgården i Kulåra till dess att han vid vuxen ålder flyttade till Ryssa. Han blev där gift med Hilma Lidén och de köpte Svarvgården i byn. Hilma dog dock i barnsäng. Sedan även barnen avlidit hade Göran tagit detta så hårt att han fick psykiska problem, han blev "en stackare" efter vad som berättades i bygden.

På den gamla Generalstabskartan är den väg markerad där Göra Margeta drogs på kälke ("vatutjok") till hemmet i Brämåbo. Första krysset markerar den brunn som omnämnes (numera igenlagd) och andra krysset den plats där Margeta bodde.

Margetas enda dotter Karin fick också flytta till fastern Rull Margit i Bondgården i Kulåra tills hon efter en tid fick plats som piga hos en prästfamilj i Älvdalen. Det var fanjunkaren Fredrik von Knorring som hjälpte henne att få denna anställning. Hon flyttade sedermera till Stockholm och arbetade i restaurangbranschen en tid. Sedan blev hon anställd vid Tobaksmonopolet år 1915 och finns där noterad som cigarrarbeterska. Tobaksmonopolet utlyste en tävling om ett namnförslag på en ny cigarr. Karin vann med förslaget "Bellman" - ett märke som för övrigt fortfa-

rande tillverkas. Efter detta förärade direktör Ljunglöf henne en ask Bellmancigarrer varje födelsedag - även sedan hon pensionerats.

Karin kallades för ”kullan” i företaget. Vid ett tillfälle sydde hon upp en omgång skyddskläder åt sig. Detta observerades av direktören som tyckte det var snyggt och beordrade att hela personalen skulle ha liknande kläder. Karin var spänstig och lär ha dansat i Oscarsbaletten några år. Hon blev kvar vid Tobaksmonopolet fram till sin pensionering. Hennes vigör var god långt upp i åren och hon var 104 år gammal när hon avled. Under sista tiden bodde hon ute i Aspudden.

Lilly Erlandsson-Palmstedt berättar att hennes far - Anders Erlandsson - växte upp hos Rull Margit i Kulåra. Lilly är släkting till Rull Margit, som var hennes farmors mor. Fadern var född 1888 men trots att ålderskillnaden var 20 år, blev han väl bekant med Göras Karin. Fadern brukade berätta för dem om Karin, som höll kontakt med dem även sedan hon flyttat till Stockholm. Även Lilly och maken Åke bodde en tid ute i Aspudden och de fick ibland besök av Karin. Hon åkte spårvagn långt upp i hög ålder. Karin beskrivs som glad till sinnet men hade mycket lätt till tårarna när hon berättade om barndomen på Sollerön och moderns grymma öde. Hon kunde aldrig glömma denna tragiska händelse och talade ofta om sina bröder som emigrerat till Amerika. Karin förblev ogift och man kan ju bara spekulera över hur hennes mors död påverkat hennes tillvaro.

Under den tidigare delen av sin tid i Stockholm arbetade Karin på ett nykterhetscafé som drevs av kopparslagaren J.A.Widborg och hon blev där bekant med dennes familj. Sondottersonen Eddy Widborg, numera boende i Åkersberga, är en ivrig släktforskare och leder en grupp av intresserade forskare. Under detta arbete blev Eddy fångslad av Karins öde och började undersöka hennes bakgrund. Forskningen visade en del förbryllande omständigheter:

I Sollerö församlings kyrkobokföring finns i dödboken för år 1875 inga noteringar om anledningen till Göras Margeta (eller Margita Olsson som hon också kallades) dödsfall. Detta är anmärkningsvärt eftersom det tillhörde vanligheterna vid denna tid, i synnerhet vid dödsfall vid unga år. Den då tjänstgörande kyrkoherden i Sollerö församling - Carl Brynolf Godée var känd som nitisk och samvetsgrann och med ett utpräglat ordningssinne. Han förde sina ministerialböcker exemplariskt och i det fall att något speciellt framkommit om Margetas död, skulle kyrkoherden säkert ha noterat detta i dödboken.

Eddy Widborg har vidare funnit att några domstolshandlingar från aktuell tid inte finns. Landsfiskalens minnesanteckningar från 1875 nämner ingenting om den aktuella händelsen.

Karin Göransson blev 104 år gammal och var pigg och vital långt in på ålderns höst. Foto taget på hennes 100-årsdag.

Landstingets i Dalarna medicinalarkiv i Håksberg innehåller heller inga uppgifter om Margetas död och något obduktionsprotokoll har inte anträffats i arkivet.

Riksarkivets volym 45 av Sundhetskollegiets arkiverade dokument som även omfattar år 1875 kan inte öppnas för tillgänglighet.

Kan det alltså vara så att händelsen tystats ner helt på Sollerön? I så fall, varför kom dödsfallet inte till myndigheternas kännedom över huvud taget? I varje fall verkar det inte som om någon formell brottsutredning med därtill hörande obduktion av den döda kroppen skett. Om kyrkoherden fått kännedom om saken hade han inte kunnat undgå att vidarebefordra upplysningar till länsmannen. Tydligt har dock ingen lagföring av misstänkta personer skett över huvud taget och de tre berusade männen som utförde våldtäkten och det hemska dråpet tycks helt ha undgått rättvisan.

Att Margeta blivit dräpt i samband med våldtäkten torde vara ställt utom allt tvivel. Mord kräver ett uppsåtligt dödande men det kan knappast vara troligt att de

tre männen hade haft sådant uppsåt. Margeta kvävdes troligen oavsiktligt under våldtäkten och därför kan dråp bli rätt rubricering på brottet eller möjligen vållande till annans död. Historiskt sett styrker ett otal rättsfall att kvävning av offren vanligtvis sker i samband med våldtäkt - som regel för att tysta offrets skrik. Vållande till annans död åtalas numera som regel i samband med olyckshändelser genom någons oaktsamma vållande.

Efter den remarkabla händelsen måste det ha talats vitt och brett ute i byar och gårdar om dråpet. Att pratet inte nått länsman eller fjärdingsmannens öron förefaller märkligt med hänsyn till de blodiga detaljer som ventilerades ute i bygden och som tydde på att en grov brottslig gärning skett. Vid denna tid valdes sockenfjärdingsmän bland lokalbefolkningen och det är egendomligt om dessa undgick att höra skvallret. År 1875 tjänstgjorde länsmannen Edvard Berg på Sollerön. Han var Leksandskarl och bodde i fanjunkarbostället och var gift med Hilda Ottilia von Knorring - en släkt som disponerade denna fastighet. Länsmannen fanns alltså på Sollerön och hade befäl över fjärdingsmännen på ön. Desto märkligare förefaller det att inte dådet kom till deras kännedom. Det fanns ju en absolut skyldighet för dem att utreda händelsen.

Kan det vara en möjlighet att det fanns inflytelserika personer inblandade och att dessa hade möjlighet att genom påtryckningar tysta ner brottet helt? En kvinna i Ryssa antydde detta när hon en gång yttrade att hon kände åtminstone två av männen men att detta ”inte var något man talade högt om”. Man kan ju förmoda att de tre männen i nyktert tillstånd hade normalt mänskliga känslor. Även om de undgick rättegång och bestraffning, kan man i efterhand undra hur deras fortsatta levnad artade sig eftersom de dagligen måste konfronteras med sina samvetsförebråelser.

Fylleriet var utbrett och våldsamheter tillhörde i många fall vardagen. Först i slutet av 1800-talet började socknens makthavare åtgärda den ohämmade brännvinsförsäljningen och genom beslut av sockenstämman förbjöds handlarna att driva sina vinstugor.

Vilka omständigheter var det egentligen som gjorde att de tre misstänkta våldsvärkarna undgick att ställas till svars för sitt grymma dåd trots att deras identitet uppenbarligen var känd ute i bygden? Var det för skamligt? Fanns någon med inflytande i socknen som påverkat mörkläggningen? Tordes inte ens fjärdingsmännen föra uppgifterna vidare till sina överordnade? Av vilken anledning skedde denna totala mörkläggning av händelsen? Frågetecknen hopar sig efter den tragiska händelse som orsakade Margeta Jönsdotters död i december 1875. Dådet kan verkligen av flera orsaker betecknas som ”en mörkrets gärning”.

Helmer Nilsson